

A MAGYAR MŰVÉSZETI AKADÉMIA KÖZTESTÜLETI AMBÍCIÓI, ANYAGI ÉS POLITIKAI FÜGGÉSEI 1992 ÉS 2003 KÖZÖTT

DOI 10.35402/kek.2022.1.7

Absztrakt

Ez a tanulmány¹ a Magyar Művészeti Akadémia történetének első évtizedét vizsgálja. Szemben a mai kiemelt státuszával, ebben az időszakban az intézmény anyagi és szimbolikus elismertsége sem volt stabil. Ezt a bizonytalanságot akarta megszüntetni az Akadémiának a köztestületté válásra és az anyagi biztonságra törekvése. Erre a két irányra fókuszálva amellet érvelek, hogy az Akadémia működése kezdetektől a rendszerváltás után a világgazdasági viszszakapcsolódást menedzselő „nyugatos” piacliberalizáló és „nemzeti” protekcionista pólusok mentén polarizálódó elitblokkok küzdelmébe ágyazódott. Azonban, ahogy tanulmányom érvel, a vizsgált időszakban az Akadémia alárendelt helyzetben volt a hozzá közel álló elitfrakcióhoz képest, mellyel csak ideiglenes, töredezett együttműködések valósultak meg.

Abstract

This article examines the post-socialist history of the Hungarian Academy of Arts that since 2011 serves as the cultural flagship institution of the Orbán-regime. I scrutinize the 1992–2003 history of the institution by focusing on the puzzle of why no previous right-wing government elevated the Academy to its current position. By deploying the toolkits of world-system analysis and the historical sociology of elites, intellectuals, and cultural producers, I place the Academy's struggle for state-subsidies and the state-recognized public body

1 A tanulmány megírását a Kállai Ernő Művészettörténeti és Műkritikai Ösztöndíj tette lehetővé, melynek keretében 2020-ban és 2021-ben az MMA 1992 és 2011 közötti történetét kutattam. Köszönöm az ösztöndíj kuratóriumának az építő visszajelzéseket. Hálás vagyok Anda Juditnak, hogy mindig segített az archív forrásokhoz való hozzáférésben és interjúalanyaimnak, akik készséggel segítettek kutatásomat emlékeik felidézésével. Köszönettel tartozom Buka Virágnak, Huth Júliusznak, a Helyzet Műhely közösségének és egyetemi csoporttársaimnak a kéziratához fűzött kritikus tanácsaikért.

status in the context of the competing *nationalist-protectionist* and *Westernizer market-liberalist* post-socialist elite-factions. I argue that despite the Academy's sympathy towards the former elite-faction the Academy was their coalition was not forged in this period, and instead of a hegemonic bloc, only fragmented cooperation was realized.

Bevezetés

A Magyar Művészeti Akadémia (MMA) már az első tíz évében is egy konzervatív hegemonia kulturális letéteményese és egy jobboldali politikai-gazdasági blokk szövetségese akart lenni – azonban ezt az ambícióját nem tudta megvalósítani. Tanulmányom ennek a kudarcos koalíció-építésnek a történetét tárja fel, egyszerre fordítva figyelmet az intézmény belső működési logikáira és a külső, a posztoszocialista átmenet által formált politikai-gazdasági környezetre.

A tanulmány apropója, hogy harminc éve, 1992. január 31-én alapították meg a Magyar Művészeti Akadémiát, ami 2011 óta már több mint tíz éve a magyar elitkultúra egyik legbefolyásosabb szervezete. Azonban írásom nem születésnap-i köszöntő, hanem az intézmény történetének éppen azokra a strukturális kötöttségeire akar rávilágítani, melyekről sem a mai intézmény képviselői, sem pedig kritikusai nem szoktak beszélni. Ahhoz, hogy a tanulmányban megértsük az MMA történetének a tágabb társadalmi struktúrába ágyazódó voltát, az intézmény történetére vonatkozó alapkutatást is el kellett végeznem, mivel az Akadémia történetével eddig sem maga az intézmény, sem pedig attól független kutatók nem foglalkoztak.

Ebben a tanulmányban az MMA 1992 és 2002 közötti első tíz évét tekintem át, amit a köztestületi státuszért folyó, a művészeti és a politikai mezőben egyszerre zajló küzdelem uralt. Ahhoz, hogy a specifikus intézménytörténeten túl is megértsük az Akadémiának a művészeti mezőn túlnyúló, egy konzervatív hegemoniát építeni akaró történetét, az elemzésben egyszerre ragadom meg az intézmény

szimbolikus és anyagi környezetét és működését, illetve ezeknek az egymást kölcsönösen alakító viszonyát. Mivel az MMA történetének megértése elválaszthatatlan a posztoszocialista átalakulás kritikai politikai gazdaságtani kontextusától, így elemzésemben ezt is figyelembe veszem. Az MMA története alapításának pillanatától összefonódik a posztoszocialista Magyarországon versengő, a közbeszédben „balliberálisnak” és „jobboldalinak” hívott elitfrakciókkal, melyeket elemzésemben „nyugatos” piaci liberalizálóként és „nemzeti” protekcionista-ként nevezek.

1992-ben szinte egy időben alakult meg két, a magyar művészeti élet elitjét képviselni akaró intézmény: a Magyar Művészeti Akadémia és a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia (SZIMA). Öndefiníciója szerint mind a két intézmény a magyar művészet egységes, objektív és minőség-alapú, azaz *meritokratikus* hierarchiájának a csúcán állók képviselőit törekedett, azonban intézményi beágyazottságuk teljesen eltérő volt: míg a SZIMA a Magyar Tudományos Akadémia társult testületeként jött létre, addig az MMA – bár neve egy állami szervre emlékeztet – egy civil szervezetként, egyesületként alakult meg. A két akadémia versengése az állami elismerésért és az azzal járó szimbolikus és anyagi javakért alapvetően határozta meg az MMA első évtizedének történetét. Az 1992 és 2002 közötti időszakban az MMA legfontosabb célja a köztestületi státusz elérése volt, mely hasonlóan az MTA-nak a tudomány terén betöltött szerepéhez, magyar művészeti élet összefogásával, szabályozásával, anyagi megbecsülésével az állam irányába való képviselőiért járt volna. Bár az MMA ebben az időszakban nem kapott köztestületi státuszt, az Akadémia anyagi lehetőségei mégis nagy mértékben változtak. Az évtizedet egy bérelt helyiségben stabil, ám bőkezű állami támogatással megkezdő szervezet 2003-ra állami támogatással nem, saját székházzal viszont bírt. Az alábbiakban az MMA anyagi helyzetének és köztestületi ambíciójának az egymást kölcsönösen formáló történetét tárom fel.

Kultúra a rendszerváltásban, rendszerváltás a világrendszerben

A Magyar Művészeti Akadémia története nem értelmezhető a rendszerváltás utáni politikai polarizáció története nélkül, ami pedig nem érthető meg a rendszerváltás utáni Magyarország politikai gazdaságtana nélkül. A Helyzet Műhely kollektív

elemzését követve ebben a tanulmányban a rendszerváltást nem egyszerűen a diktatúrából a demokráciába való átmenetként értem, hanem egy olyan hosszabb, az 1970-es évektől induló folyamatként, melynek központi eleme volt az ország visszakapcsolódása a kapitalizmus globális rendszerébe (Éber és mtsai 2014, Geröcs 2021; Gagyi – Geröcs 2021). Ez a visszakapcsolódás egyszerre történt gazdasági, politikai és kulturális-szimbolikus szinteken is. Viszont ahogy a posztoszocialista átmenettel világgazdasági visszakapcsolódásnak nemcsak a régióon belül voltak eltérő formái (Bohle – Greskovits 2012; Gagyi – Slačálek 2022), hanem Magyarországon is versengő elképzeléseket szöttek róla, úgy ennek kulturális alakzatai sem voltak egységesek. E heterogenitásnak része volt az is, hogy a rendszerváltás utáni világgazdasági visszakapcsolódás menedzseléséért elitfrakciók versengtek (Gagyi 2014, 2018; Sebők 2019), melyek a „nyugatos” piaci liberalizáló vs. „nemzeti” protekcionista fejlesztő irányok mentén polarizálódtak.

A művészeti intézményrendszerek rendszerváltás utáni átalakulásánál eddig jellemzően a nyugati mintákat átvevő, azokat a helyi társadalmi formációkra alkalmazó tendenciák kerültek a kutatások fókuszába (Esanu 2021; Nagy 2014; Praznik 2021). Ezek voltak azok a változások, melyeken közvetlenül látszódnak a nyugatos rendszerintegráció sajátosságai: a projekt-orientált pályázati rendszer átvétele, a nemzetközi trendek feszes követése és idealizálása. Azonban, ha a Magyar Művészeti Akadémia történetét vizsgáljuk, akkor látnunk kell, hogy a kulturális mezőben sem ez volt a rendszerváltás utáni világrendszer-integráció egyetlen útja. Az MMA egy állandó állami finanszírozásból működő, de az államapparátustól független köztestületi státuszt szeretett volna elérni, és nem csak univerzális művészeti értékeket akart termelni, hanem a nemzetállam fenntartásához is hozzá akart járulni. Ezért az MMA korabeli történetének felfejtése azt is megmutatja, hogy egyrészt a „nyugatos” kulturális intézmények uralma az 1990-es években sem volt teljes, másrészt a kulturális termelés mezője ebben az időszakban is egy, az anyagi és szimbolikus javakért való küzdelemben dinamikusán strukturált tér volt. Az, hogy az 1990 és 2002 közötti időszakban sosem jött létre egy stabil koalíció a nemzeti protekcionista kulturális hegemoniát építeni akaró MMA és a hasonló célokra törekvő politikai és gazdasági aktorok között, jól mutatja azt, hogy nem minden potenciális hegemon szövetség fog tényleg megvalósulni. Az MMA első évtizedének vizsgálata jó

rálátást adhat arra, hogy a művészeti mező politizálódását, amit jellemzően a liberális aktorok pályáján keresztül szoktak vizsgálni (Gagyí–Szarvas 2016), milyen tágabb strukturális tényezők alakítják.

A kutatás módszertana

Ez a tanulmány az MMA saját archív anyagain, a korszak még élő kulcsszereplőivel készített interjúkon, a korabeli sajtómegjelenések feldolgozásán és az Akadémiának saját történetét is érintő kiadványán, évkönyvén alapul. Állami elismerésre és köztestületi státuszra törekvő szervezetként az MMA ebben az időszakban intenzíven dokumentálta saját tevékenységét: ez nem csak a belső működés iratainak (jegyzőkönyveknek, emlékeztetőknek, meghívóknak, külső és belső levelezésnek) szisztematikus archiválását jelentette, hanem eseményeik hangrögzítését, és gyakran szó szerinti leírását is. Ezek a dokumentumok az MMA köztestületté válását megelőző székhelyén a Makovecz Imre utcában (anno Kecské utcában) maradtak meg. A kutatás során átnézett – levéltárilag még nem feldolgozott – mintegy 12 folyóméternyi iratanyag és az ebből általam digitalizált 1300 dokumentum komplex képet nyújt az MMA működéséről: míg a hivatalos iratok (az elnökségi ülések meghívóitól a Kossuth-díj jelölésekig) az intézmény formális működésébe adnak betekintést, addig a klubestek és közgyűlések szerkesztetlen, szó szerinti leíratai és az alkalmakon készült amatőr fotók rálátást adnak arra is, hogy milyen informális hierarchiák, normák és szabályok strukturálták az intézmény működését. Ezt egészíti ki az interjúkészítés módszertana, mellyel Akadémiának épp az 1990-es évekből története volt a legnehezebben kutatható. Az MMA – meritokratikus intézmény módjára – döntően idős alkotókat vett maga közé, aminek köszönhetően az alapítás és az első évtized kulcsszereplőinek közül a legtöbben – mint az intézmény elnöke, Makovecz Imre, és főtájkára, Kovács Flórián – már nem élnek. Az 1990-es évek történéseinek interjú-alapú rekonstrukcióját azonban segítette az, hogy az egykori résztvevők már különösebb tét nélkül, így nyíltan beszéltek a történekről, illetve az is, hogy a korszak nem akadémikus kulcsszereplőivel is tudtam interjút készíteni. Végül, de nem utolsó sorban a kutatás nagyban támaszkodik az online adatbázisok használatára is: az Arcanum Digitális Tudománytáron számos olyan, az MMA-val foglalkozó cikk található meg, ami az intézmény saját – igen alapos – korabeli sajtószemléjébe nem

került be, míg a Wayback Machine segítségével az Akadémiának a köztestületté válással felülírt régi honlapjáról számos, az első évtized eseményeit feldolgozó dokumentum vált elérhetővé.

Két akadémia regénye: az MMA és a SZIMA versengése és együttműködése

Én boldogan megyek bele abba a játszmába, hogy a dolgokat felosszuk baloldalra és jobboldalra, mert szembe kell néznem azzal, hogy két Művészeti Akadémia létezik, egy baloldali és egy jobboldali, és kétségkívül tévedhetetlenül oszlanak meg az emberek a két művészeti akadémia között baloldalra és jobboldalra. (Makovecz Imre, az MMA elnöke 1995-ben) (MMA 1995a:23.)

„ha ott van a pacal, oda mennek a művészek” (egy MMA tag megjegyzése a SZIMA kapcsán 1993-ban) (MMA 1993a)

„A nemes indulatú szellemi elit tehát nem sértegettségből alapít akadémiait. Épp azért, hogy jobban megközelítse az egyetemesség szellemét. Európát. A glóbuszt. Az univerzumot” – írta Páskándi Géza ([1992] 2002) az MMA programadó nyilatkozatának is tekinthető *Művészet és akadémia, vagy akadémiai eszme* című esszéjében. Hiába voltak azonban az alapításának univerzális művészeti ambíciói, a szervezet a kezdetektől a rendszerváltás utáni elitfrakciók versengése által meghatározott térben működött. Így már az Akadémia első közgyűlését az ebből a versengésből fakadó kilépések (például Bak Imréé) és elbizonytalanodások tematizálták (MMA Közgyűlés 1992). A Páskándi-esszének a művészeti univerzalizáció gondolata mellett a másik központi vonulata a művészeti autonómia volt. Azonban hiába körvonalazta papíron az Akadémia küldetését Páskándi (1992) úgy, hogy annak feladata „megteremteni a szuverén méltóságú kert, ami független a földi hatalmaktól. Csak a magyarságtól nem” – az Akadémia első éveit nem kis részben államtitkárok és parlamenti bizottsági elnökökkel való tárgyalásokkal, törvénytervezetek előkészítésével és állami pályázati pénzek elszámolásával teltek. Ráadásul ezek a döntően a köztestületiség elérését célzó tárgyalások kudarcra zártak. Ezért is fontos rákérdezni, hogy ezek a kezdeményezések miért buktak el az MMA alapítóival közeli szövetséget ápoló jobboldali kormányok alatt? Azaz, az MMA miért nem tudta a köztestületi formában megszilárdítani

az ideológiai és személyes szinteken létező gazdag összefonódásokat?

Az MMA 1992-es alapításakor modelljében az államszocializmus művészeti tömegszervezeteinek a formáját akarta meghaladni, valódi konfliktusba mégis a vele szinte azonos logikák mentén szerveződő, ám más politikai elitfrakciókba ágyazódó SZIMA-val került. Tanulmányomnak ebben a fejezetében azt vizsgálom, mennyire tekinthető az MMA első évtizede egy olyan értelmiségi frakciónak, ami hiába akart csatlakozni a nemzeti protekcionista elitblokkhoz, de ezt a koalíciót ebben az időszakban nem tudta megvalósítani.

Ahhoz, hogy megértsük egy értelmiségi frakció és egy politikai-gazdasági elitblokk szövetségében rejlő lehetőségeket, érdemes visszanyúlnunk az értelmiség-szociológia kulcsszerzőihez. Szelényi és Konrád (1989), illetve Gramsci és Crehan (2002) szerint az értelmiség egy közvetítő szerepet lát el a mindenkor uralkodó osztályokhoz kapcsolódva. Ebben az értelmiség az, amely a kulturális, tudati, ideológiai termelésen keresztül megfogalmazza, közvetíti és normává teszi az elitfrakciók érdekeit, így járulva hozzá a társadalmi hegemóniák formálódásához. Azonban az értelmiség ki is van szolgáltatva az elitfrakcióknak, mivel attól nyeri a társadalmi státuszának fenntartásához szükséges erőforrásokat és infrastruktúrákat. Egyrészt ez hozza létre az elitfrakciókhoz kötött, de annak kiszolgáltatott helyzetet, másrészt ez az anyagi kiszolgáltatottság az oka annak, hogy a szövetségek meg nem kötése vagy felbomlása esetén az értelmiségi frakciók a fennálló rend éles kritikáját tudják adni. Ezt az alárendelt szövetséges pozíciót Pierre Bourdieu (1983) a művészeti mezőt vizsgálva *az uralkodó osztály alávetett részeként* nevezi meg, a középosztály helyzetét vizsgálva Silver és Slater (1999) nyomán Gagy (2018) pedig a junior partner kifejezést használja rá.

A nemzeti protekcionista elitblokk és az MMA által összefogott művészek koalíciójának lett volna az intézményesített formája az a köztestületi státusz, melynek az eléréséért való küzdelem az MMA 1992 és 2011 közötti történetét uralta. Ettől a jogi formától egyszerre remélt az Akadémia szimbolikus elismertséget, a közpolitikákba való beleszólást, illetve a szervezet és tagjai anyagi stabilitásához szükséges forrásokat. A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) jogi formáját leképző köztestületi státuszt azonban az MMA alapításakor nem kapta meg, hiába folytatott intenzív tárgyalásokat az MDF kultúrpolitikaival (Kulin 2020).

Még az MMA-val szimpatizáló, tagjaival személyes jó viszonyt ápoló nemzeti protekcionista kormányzatok sem tették köztestületté az intézményt, sem 1992 és 1994, sem pedig 1998 és 2002 között. Ez felveti a kérdést, hogy miért nem köttettek meg ezek a szereplők számára is elképzelhetőnek, sőt természetesnek tűnő koalíciók a nemzeti protekcionista elitblokk politikai-gazdasági és kulturális szereplői között? Fontos látni, hogy a köztestületi státuszt az MMA-val versengő SZIMA sem érte el, így a köztestületi művészeti akadémia pozíciója egészen 2011-ig nem létezett. Azonban az MTA társult intézményeként működő SZIMA szimbolikus elismertsége és anyagi biztonsága is stabilabb volt, mint az MMA-é. Az alábbiakban az MMA és a SZIMA párhuzamos történetét áttekintve azt vizsgálom, hogy a kettős művészeti akadémia-alapítás hogyan lehet egyszerre okozója és okozata a két intézmény versengő elitfrakciókhoz kapcsolódásának. Emellett rákérdezek arra, hogy a művészeti akadémiaik versengése hogyan akadályozta az MMA köztestületté válását még a vele potenciálisan szövetséges kormányzatok alatt is, illetve arra, hogy ez paradox módon hogyan adott teret az akadémiaik ideiglenes közeledéseinek.

Miért kell művészeti akadémia(kat) alapítani?

A rendszerváltás éveiben a történeti igazságtétléről szóló viták, újratemetések és kárpótlási jegyek hullámában (Verdery 1999) merült fel annak a gondolata, hogy az MTA-ból 1949-ben kizárt írók is megérdemlik az igazságtételt (Pótó 1994), és ennek jegyében alakult meg 1992-ben (három héten belül) a két versengő művészeti akadémia. Mindkét akadémia szervezése informális kapcsolatrendszereken keresztül indult el, de mind a két akadémia azt állította magáról, hogy a művészet meritokratikus hierarchiájának csúcán lévőket képviseli. A művészeti akadémiaik kezdeti történetében egyaránt figyelmet érdemel az, ahogy elbukott az egységes művészeti akadémia terve, és az is, ahogyan ez létrehozta a versengő politikai-gazdasági blokkhoz kötődő versengő művészeti akadémiaikat. E folyamatok megértéséhez fontos figyelembe venni a rendszerváltás politikai gazdaságtanát, azonban nem lehet kizárólag abból magyarázni őket mivel a gazdasági változások a kultúra területén jellemzően késleltetve és áttételesen jelennek meg (Poulantzas 1979).

A művészeti akadémia-alapítás gondolata először 1989-ben merült fel, amikor a rendszerváltás piac-optimizmusához kapcsolódva az államszocialista rezsim utolsó művelődési minisztere, Glatz Ferenc egy félig üzleti alapon álló akadémia-alapítást javasolt (Ferch 2017:36-37). Bár ezt a tervet a rendszerváltás elsodorta, 1990-ban az MTA-n belül új formában merült fel a művészeti akadémia gondolata. A Magyar Tudományos Akadémián belül Finta József építész – aki 1992-ben az MMA alapításában is részt vett – javasolta a MTA szépművészeti osztályának az újraalapítását. De miért merült fel ennyi, a meritokráciának – a társadalmi javakból és elismertségből való részesülést és a tehetséghez és teljesítményhez kapcsoló – logikájára épülő akadémia-alapítási terv a poszt szocialista átmenet során? Az akadémia alapítói számára intézményeik alapvetően a szocialista művészeti szövetségek meghaladásának és egy új társadalmi rend kulturális felépítménye megalapozásának ígéretét hordozták. Szemben az államszocializmus művészeti ágak szerint szerveződő művészeti tömegszervezeteivel, az MMA-t és a SZIMA-t is különböző művészeti területekről érkező alkotó alapították, és mindkét akadémia szűk tagsággal, a kiválóság meritokratikus elve alapján működött.

Az MMA alapítása nem pusztán a SZIMA-való versengésbe és a művészeti szövetségek (melyekben számos MMA tag volt döntéshozói pozícióban) felülírásába ágyazódott. 1992-ben Makovecz Imre és szövetségesei számos további kulturális szervezetet alapítottak, és szintén Makovecz vezetésével szerveződött meg a Kós Károly Egyesülés és annak folyóirata, az Országépítő. Ugyanekkor a kamarai törvényért is küzdött Makovecz Imre az építészeti kamara, az MMA alakuló ülésének helyet adó Zelnik József pedig a Magyar Kulturális Kamara színeiben. Egy kamarai törvény koncepciójuk szerint korporatív logika mentén egységes szakmai szervezetekbe tömörített volna egy-egy társadalmi alrendszer (például az építészeti mezőt vagy az elitkultúra termelésének mezejét) úgy, hogy annak központi intézménye állami feladatokat és erőforrásokat kapva szervezi azt a területet. Így ez a koncepció nagy mértékben hasonlított arra, ahogyan az MMA alapítói a köztestületi Akadémiát elképzelték.

Az MMA-nak és a SZIMA-nak nem csak működése és jogi elismertsége ágyazódott egy versengésbe, hanem már az is, hogy melyik akadémia alakul meg előbb. A SZIMA szervezése 1991 tavaszán-nyarán indult el (Ferch 2017:39-40), és ugyanennek az évnek a végén indult el az MMA szervezése, de a megalakulásig már az utóbbi jutott

el előbb. Bár egy pontig még a résztvevők számára sem volt egyértelmű a két művészeti akadémia és az MTA viszonya, 1992 elejére világossá vált az, hogy ez nem egy kétirányból szerveződő egységes projekt, hanem két versengő kezdeményezés. Innen kezdve a SZIMA perspektívájából az MMA alapítása nem volt más, mint egy „tudatosan megtervezett akció, amely alkalmas volt jóhiszemű emberek megtévesztésére” (Ferch 2017:46). Mindezek következtében mindkét művészeti akadémia úgy tekintett a másikra, mint a szembenálló elitblokk részére, önmagára pedig, mint az univerzális értékek őrzőjére. A SZIMA számára önmaga „Arany János akadémiaja [...] Az az akadémia [az MMA] pedig [az akkor még kulturális államtitkár] Fekete György akadémiaja” (Görgey 1994, Idézi Ferch 2017:85). Az MTA akkor elnöke szerint pedig „az MMA megalapítása a kormányzat hivatalos ellenakciója volt a Magyar Tudományos Akadémia által szervezett Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia ellen, azért mert ezt túl liberálisnak tartották” (Kosáry 1994, idézi Ferch 2017:85). Az MMA perspektívájából pedig a SZIMA tagjai voltak azok, akik ellenük „heveny ellen-szervezésbe kezdek [és] [...] kicsiny trükköket, kecses kirekesztéseket” alkalmaztak (Gyurkovics é.n.). A másik akadémia politikai beágyazottsága az MMA-nál akkor is megjelent, amikor Makovecz Imre annak a félelmének adott hangot, hogy állami támogatásukat rögtön politikai, sőt antiszemita lépésként fogják interpretálni” (MMA 1992a:47-48).

Az MMA intézményi öntörténetírásában az MMA-nak az MTA-tól való függetlensége már az államszocialista struktúrák továbbélésének kritikájaként tűnt fel, mivel „nem akarták kitenni az egyesületüket, hogy az egy olyan struktúrába tagolódjon, amelyben a jogfolytonosság elve fontosabb szempont, mint a művészi-szellemi megújulás szándéka” (Fekete 2019:45). Ezekben az érvelésekben mindkét irányból megépültek a népi-urbánus, nemzeti-nyugatos kettősségek, és folyamatosan keveredtek az anyagi erőforrásokra és az esztétikai és ideológiai beágyazottságra vonatkozó érvek. Az anyagi és szimbolikus érvek azért kapcsolódtak össze, mert a két művészeti akadémia közötti versengés egyszerre, egymástól elválaszthatatlanul zajlott mindkét szinten. Az MMA tagjai egyszerre aggódtak azon, hogy állami elismerés nélkül nem fogják tudni formálni a művészeti élet közpolitikáit, és azon, hogy ha a SZIMA-nak jobb az infrastruktúrája, akkor inkább ahhoz fognak csatlakozni az alkotók.

Bár a rendszerváltás utáni időszakot szokás akár kritikusan, akár nosztalgikusan liberális

hegemoniának címkézni, a SZIMA sosem vált ennek a kirakatintézményévé. Bár az MTA-n belüli intézményesülése szimbolikusan magas polcra helyezte, a Széchenyi Akadémia anyagi erőforrásai mindig is szűkösek maradtak: nem biztosított életjáradékot tagjainak, nem bírt komolyabb adminisztrációval és nem épített intézményrendszert maga körül. Azonban a rendszerváltás utáni Magyarországon még a SZIMA korlátozott erőforrásai is bőségesnek tűntek. Az 1990-es évek MMA-s megbeszélésein gyakran merült fel a SZIMA előnyösebb pozíciója, nemcsak a szimbolikus elismertség, hanem az anyagi lehetőségek szintjén is. Például akkor, amikor felmerült, hogy a másik akadémia tagjainak bejárása lehet az MTA kedvező árú éttermébe, az MMA tagok közt azt az aggodalmat hozta fel, hogy „ha ott van a pacal, oda mennek a művészek” (MMA 1993a). Az MMA tagok minden félelme ellenére a SZIMA sosem vált egy bőségesen dotált intézménnyé, azonban az állami intézményrendszerbe ágyazódott léte így is stabilabb lábakon állt, mint a pályázati forrásoktól függő MMA-é.

Ahogy a Széchenyi Akadémia sosem vált a poszt szocialista közéletnek, de még a „nyugatos” piaci liberalizáló frakciónak sem meghatározó intézményévé, úgy alapításakor az MMA-t sem karolta fel teljesen a nemzeti protekcionista elitfrakció, amihez döntően, de nem kizárólagosan kapcsolódott. Az MMA alapító ülésén két államtitkár is jelen volt, az első közgyűlését Antall József miniszterelnök és Göncz Árpád köztársasági elnök is levélben üdvözölte, költségvetése az első években pedig a SZIMA-éhoz volt hasonló. Hiába lehetett volna az 1990 és 1994 között kormányon lévő MDF-nek természetes szövetségese az MMA, a kormányzat inkább egyensúlyozni próbált a két akadémia között. Ebből a bizonytalan helyzetből fakadt a két akadémia éles konfrontációja, különösen mivel az MTA-ról szóló 1994-es törvény elfogadásáig még egyiknek sem volt kőbe vésvé a jogi státusza. Annak céljából, hogy ez a törvény az MMA-t is nevesítse, az Akadémia számos politikai háttéregyeztetést folytatott (MMA 1993a) és egy ügyvédet is megbízott a törvény előkészítésével (MMA 1993b) – azonban ez a törekvés így sem járt sikerrel. A két akadémia viszállya nem pusztán politikai és jogi téren zajlott, hanem dinamikusabban beépült a kulcsszereplők habitusába is: egy 1992-es feljegyzés például már arról tanúskodik, hogy Makovecz Imre megtagadta egy, a SZIMA elnökének gratuláló levél aláírását (Kováts 1992).

Ez a két akadémia meghatározó figurái számára döntő fontosságú, habitusba íródó szembenállás

kívülről sokak számára értelmezhetetlen volt. Ahogy az építész Dévényi István – az MMA későbbi alelnöke – felidézte, ő azért nem csatlakozott már 1992-ben az Akadémiához, mert távol élve a Budapest-központú konfliktus epicentrumától nem tudta megítélni, hogy pontosan melyik akadémiaiba hívták meg (Erhardt 2018:11). Egy másik, a versengő akadémiai paradigmáján ugyancsak kívül maradó stratégiát választott Csoóri Sándor, aki részt vett a SZIMA előkészítő munkálataiban, és akit az MMA alapítók is maguk közé tartozónak gondoltak. Csoóri az 1970–1980-as években megalapozott, a nemzeti sorskérdésekben megnyilvánuló autonóm értelmiségi pozícióját építve utasította vissza, hogy bármelyik akadémiahoz is csatlakozzon.

Az, hogy a két művészeti akadémia szimbolikus elismertsége közti különbség ellenére az anyagi lehetőségeik nem tértek el egymástól, utat nyitott a két intézmény közeledésének. Az MMA alapítóihoz közel álló MDF kormány 1994-es bukása előtt elfogadott akadémiai törvényben végül egyik művészeti akadémiát sem nevesítették (Kováts 2007:30), ami a SZIMA-val kooperatívabb pályára állította az intézményt. Mivel az MMA-ban úgy értékelték, hogy az új, MSZP-SZDSZ kormánytól biztosan nem remélhetnek előrelépést a köztestületi státuszukat illetően, a köztestületiség kérdésének elhalasztásában váltak érdekeltté. Így az 1992 és 1994 között kormányzó jobboldali blokk bukása után az MMA kormányzati kapcsolatai megszűntek, és SZIMA-val való konfrontációt kompromisszumkeresés váltotta fel. Ugyanebben az időszakban erősödtek meg az MMA külső megnyilvánulásában azok a hangok, amik az MMA ideológiai elkötelezettsége helyett az aktuális politikai rezsimektől való függetlenségét hangsúlyozták. Ahogy az MMA alelnöke, Gyurkovics Tibor (1997) nyilatkozta: „hogy ilyen rendszer vagy olyan rendszer van, hogy szocialista kormány van vagy [...] konzervatív kormány, a kultúrának működni kell, ezért van ez az Akadémia. Minden rendszerben élnie kell, mert ez az egyetlen eszköz, amivel ezt az országot fönn lehet tartani. Ez az álláspont összhangban az Akadémia meritokratikus modelljével az MMA-t az elitkultúrán keresztül történő társadalmi újratermelés kulcsszereplőjeként fogta fel. Ez az álláspont kompatibilis volt a két akadémia közeledésével, amit az is elősegített, hogy egyik akadémia sem vált az elitfrakciónak zászlóshajójává, ami a kettős tagságoknak is utat nyitott. A kettős tagokon túl az MMA adminisztratív apparátusa – melynek megélhetése is az MMA helyzetének

stabilitásától függött – is a konfliktusok csökkentése felé húzott, és akár saját elnökét is megkerülve gyakorolt gesztusokat a SZIMA felé (Kováts 2011:12).

A két akadémia közeledését informális viszonyok is elősegítették. Bár a két akadémia versengő elitfrakciókhoz kapcsolódott, de az alkotók nemcsak a politikai, hanem a művészeti mezőben is mozogtak, ahol a személyes kapcsolatok és esztétikai értékítéletek sokszor felülírták politikai pozícióikat. 1994-ben lett a SZIMA elnöke Jancsó Miklós, akinek nem csak a népi gondolattal volt hosszú előtörténete (Vitányi 1993), hanem az MMA egy meghatározó alapítójának, Hernádi Gyulának is régi barátja és munkatársa volt. Jancsó 1995-ben meghívott vendégként már részt is vett az MMA közgyűlésén, 1997-ben pedig MMA alelnöke egy interjúban még ennél is tovább ment, azt nyilatkozva, hogy „Szeretjük a másik akadémiát. [...] Jancsó Miklós elnökkel közös programokat tervezünk, hogy jobban kinyilváníthassunk – remélhetően kölcsönös – szeretetünket” (Lócsei 1997). Ennek jegyében Jancsó Miklós az MMA közgyűlésére is ellátogatott (MMA 1997a). „Teljesen lehetetlen dolog, hogy a magyar értelmiség krémje két részre szakadjon, elkezdje egymást különböző politikai és helyi embereknek a – hogy is mondjam – manipulálásával, manipulálni akarásával egymást bántani” (MMA 1997a:8) – mondta a közgyűlésen Hernádi, saját magukra hárítva az akadémiák viszályának felelősségét. Az erre adott válaszában Jancsó a két akadémia közti konfliktus okainak feltárása helyett a *magyar átokra* fogta annak okait és eredetét. Az együttműködés perspektíváját azonban egyértelműen aláásta, hogy Jancsó kijelentette, hogy ő nem a hatalmi(bb) pozícióban lévő akadémia elnökeként, hanem pusztán magánszemélyként jelent meg az MMA közgyűlésén (MMA 1997a:8), és így az ígéretesen induló közeledési kísérletből csak az a megállapodás született meg, hogy a két akadémia megpróbál közös művészeti eseményeket szervezni.

Az 1998-as kormányváltás azonban felülírta a két akadémia közeledését, amit elsősorban amúgy is a tagok informális kapcsolatai határoztak meg, és nem az intézményes együttműködések. 1998-tól 2002-ig az MMA minden erőforrását arra koncentráta, hogy köztestületté váljon, a SZIMA bevonása nélkül. Ebben az időszakban az MMA sokkal közelebb jutott a köztestületté váláshoz, mint 1992 és 1994 között, és ez felvetette annak a kérdését is, hogy a kitűzött cél elérése esetén mi lesz a SZIMA-hoz fűződő viszonyuk. A legtöbb tervezet bizonyos prominens SZIMA-tagoknak az MMA-ba való bevonásával számolt. A két akadémia közt erről nem zajlottak egyeztetések,

mivel a SZIMA-tagok bevonása kizárólag individuálisan, az MMA intézményi dominanciájának megőrzése mellett merült fel. A köztestületiség elérésének lehetősége az 1998-tól kormányzó FIDESZ-nek volt köszönhető, ami megerősítette az MMA ehhez való kapcsolódását és ennek való kiszolgáltatottságát is. A politikai-gazdasági blokk és a kulturális elitfrakció kapcsolatának megerősödése együtt járt az akadémiák elitblokkokon átívelő kapcsolatainak leépülésével, azonban ebben az időszakban az MMA és a SZIMA viszonyát már nem a konfrontáció, hanem a kapcsolatok leépülése jellemezte.

Mindezek ellenére 1998 és 2002 között sem épült meg a szövetség a nemzeti protekcionista elit-kultúra iránt elkötelezett MMA és az ezzel potenciálisan szövetséges politikai-gazdasági blokk között. Ennek egyik oka, hogy a kettős akadémia-alapítás miatt az MMA-t csak a SZIMA relatív meggyengítésével lehetett volna köztestületté emelni. Bár a SZIMA sosem vált a nyugatos piaci-liberalizáló elitblokk kirakatintézményévé, de az ahhoz való kötődése miatt az MMA egyoldalú köztestületté emelése nem pusztán művészeti, hanem tágabb, politikai konfrontációkkal is fenyegetett. Így az MMA köztestületté válása rövidtávon politikai kockázatokat ígért, miközben az nem körvonalazódott, hogy a közéleti kérdésekben ritkán megnyilvánuló, elsősorban művészeti klubként működő Akadémia hogyan járulhatna hozzá a nemzeti protekcionista elitblokk hegemoniaépítéséhez, és hogyan formálná ennek a társadalmi újratermelésének kulturális aspektusait. Ráadásul még az sem volt egyértelmű, hogy ez az elitblokk egyáltalán szükségesnek tartja-e az elit-kultúra eszközeivel történő hegemoniaépítést. Ezért annak jövőbeli megértéséhez, hogy az MMA hogyan válhatott 2011-ben köztestületté, fontos lesz feltérképezni azt, milyen közvetítő kapcsolatok jöttek létre a nemzeti protekcionista elitblokk politikai, gazdasági és kulturális szereplői között. Az MMA ezredfordulós köztestületté válási kísérletének bukását pedig e koalíciók meg nem kötöttsége is okozta.

Szellemi önállóság – Anyagi függetlenség? A Magyar Művészeti Akadémia és az állami támogatások

Az MMA 2011-es köztestületté válása után számtalan vita zajlott az azzal kritikus művészeti közéletben arról, hogy el szabad-e fogadni az MMA-tól ösztöndíjat, életjáradékot vagy kitüntetést (Nagy – Szarvas 2021; Barna et al. 2019).

Azonban az kevésbé ismert, hogy tíz évvel korábban hasonló, az anyagi és a morális pozíciókat vegyítő viták zajlottak az MMA-n belül is. Ebben az alfejezetben az MMA 1992 és 2002 közötti pénzügyeit állítom a középpontba, mivel azok feltevésem szerint megmutatják, hogyan formáltak az anyagi függések és a függetlenedési kísérletek az intézmény történetét és köztestületi ambícióját. Amíg az elemzésnek a művészeti akadémiák rivalizálására fókuszáló része a kulturális termelőknek a rendszerváltás utáni elitfrakciókba való részleges integrációjára fókuszált, addig ez a rész arra kérdez rá, hogy az Akadémiának az elitblokkokhoz való viszonya hogyan függ össze az anyagi függés és függetlenedési dinamikáival.

Az MMA 1992 és 2011 közötti történetét nemcsak a köztestületté válásért, hanem az anyagi stabilitásért folytatott állandó küzdelem is jellemezte. Az anyagi függés és függetlenség ebben az időszakban az állami forrásokhoz való viszony szinonimája volt, ezért fontos rákérdezni, hogy az MMA hogyan függött az állami támogatásoktól, és hogy az azoktól való függetlenedési kísérletek milyen új kényszerpályákra terelték az intézményt. Az Akadémia pénzügyeit átfonó morális értékek és pozíciók megértésére vezettem be a morális gazdaság fogalmát (Thompson 1971). Ez a koncepció a mentális és az anyagi folyamatok összekapcsolódását ragadja meg, rámutatva arra, hogy a gazdasági tevékenységek sosem pusztán anyagiak, hanem morális értékeket, értékítéleteket is mindig magukban hordoznak.

Az Akadémia gazdasági működésének nagy vonalakban történő vázolásán túl morális gazdaságának feltárásához az intézmény egy-egy, az MMA állami finanszírozásáról szóló külső és belső vitáját állítom elemzésem fókuszába. Ezek az 1996–1997-es és 2003-as viták olyan időpontokban zajlottak, amikor az MMA-val szövetséges elitblokk a pártpolitika színterén ellenzékben volt. Ez egyrészt megmutatja, hogy az Akadémiának az állami forrásokhoz fűződő viszonya ezekben az időszakokban vált problematikussá, másrészt viszont az MMA-nak a két esetben eltérő, szinte ellentétes reakciói megmutatják, hogy tévedés lenne az intézmény mindenkorai morális gazdaságát pusztán a pártpolitikai mező tükröződésének tekinteni.

Bár az 1992-es megalakulásakor az MMA-nak a köztestületté váláshoz nem volt elég a kormány támogatása, de ahhoz igen, hogy megalakulása után négy hónappal egymillió forint támogatást kapjon a Művelődési és Közoktatási Minisztérium államtitkárától (Makovecz 1992a), aki az MMA

alapításánál is jelen volt (MMA 1992b). A minisztériummal való kapcsolat nem maradt meg pusztán a pénzügyi szinten: ugyanebben az évben minisztériumi kérésre az Akadémia állami alapítványokba delegált tagokat (Fekete 1992), és a művészeti főiskolák rektori pályázatának elbírálásában is részt vett (Makovecz 1992b). A szimbolikus állami elismerések betetőzéseként 1992 decemberében az MMA első ünnepélyes közgyűlésén két miniszter és számos államtitkár is részt vett, a miniszterelnök és a köztársasági elnök pedig levélben köszöntötte a résztvevőket (MMA 1992c).

Ahogy ezek a szimbolikus elismerések, úgy az MMA kezdeti állami finanszírozása sem a köztestületi formából fakadt, hanem abból, hogy 1992-ben az állami alapítású, a pénzügyminiszter által kinevezett tagok által igazgatott Szerencsejáték Alap 10 millió forint támogatást adott az MMA-nak (Makovecz 1992c). Ez a támogatás a Szerencsejáték Alap vezetőségében ülő Zelnik Józsefen keresztül valósulhatott meg, aki bár nem volt az MMA tagja, de ő adott helyet az Akadémia alakuló ülésének és sokak – köztük saját maga – szerint is ő volt az Akadémia létrejötté mögötti kulcsfigura (Zelnik 2017). Tekintható-e az MMA-nak ez a kezdeti feltőkésítése egy eredeti tőkefelhalmozásnak? Zelnik saját elmondása szerint igen. Ahogy fogalmazott: „A rendszerváltás során a különböző politikai filozófiákhoz tartozók megpróbálták a saját anyagi hátterüket megteremteni. A liberális irányzatnak adott volt a Soros Alapítvány, a [...] szociáldemokratáknak a pártállamból átmentett vagyon. Csak az úgynevezett konzervatív irányzatnak [...] nem voltak forrásai. Én ezt a hátteret segítettem megteremteni” (Bóday 1995). Ez az idézet megmutatja, hogy a pénzügyi függés és a versengő elitfrakciókba beágyazottság már az MMA alapításának idején is kölcsönösen hozta létre egymást.

Az MMA feltőkésítése csak egy részprojektje volt a Zelnik-féle, a nemzeti/protekcionista elitblokk kulturális infrastruktúrájának létrehozását célzó eredeti tőkefelhozásnak. A médiában ezt az infrastruktúra-építést a Duna TV 1992-es megalapításával kezdődött (Kodolányi 2017). Ebben Zelnik ugyanúgy központi szerepet játszott, mint az állami alapítású Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány [MSZA] létrejöttében, melynek elnöke is lett. Az MMA-hoz hasonlóan e két intézmény alapítását is konfliktusok övezték, de ezek az MMA-nál sikerebben váltak állami intézményekké. Az MMA és az MSZA is az állami forrásoknak az állami alapítású, de ahhoz csak közvetett módon kapcsolódó

intézményekbe kiszervezése mellett érvelt. Amíg az MMA nem érte el az ezt ígérő köztestületi formát, addig az MSZA-nak az 1994-ig kormányzó nemzeti/protekcionista elitblokk megadta azt, amire az MMA is vágyott: egy, az MMA-énál ötvenszer nagyobb anyagi támogatást, illetve a szimbolikus térként és bevételi forrásként is funkcionáló Pesti Vigadó épületét (Köztársaság 1993). Az MSZA-nak ezekből az erőforrásaiból az évek során az MMA is részesült, főként kölcsönök és a Vigadó tereinek ingyenes használata formájában.

Az MMA-nak a Szerencsejáték Alaptól érkező támogatás egyszeri volt (MMA 1994), így továbbra is napirenden maradt az Akadémia állandó finanszírozásának megteremtése. 1993-ban pedig arról tájékoztatták az Akadémiát – az általuk szövetségesnek tekintett minisztériumból –, hogy a köztestületi státusz hiányában nem remélhetnek közvetlen állami támogatást, hanem csak a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) pályázataiban bízhatnak (Fekete 1993a). Ez hozzájárult ahhoz, hogy összekapcsolódjon az anyagi stabilitás és a köztestületi státusz kérdése, ami az MMA vezetőit intenzív politikai lobbizásra (Andrásfalvy 1993; Makovecz 1993; Fekete 1993c) sőt törvényelőkészítésre sarkallta.

Az intenzív lobbizás ellenére az MDF kormány alatt az MMA nem vált köztestületté, azonban pár héttel a kormányzat bukását hozó választás előtt az Akadémia mégis kapott minisztériumi támogatást (MKM 1994), és az NKA pályázatán is sikerrel járt (Kováts 1994). Ráadásul hiába köteleződött el az MMA alapításától kezdve a nemzeti/protekcionista elitblokk mellett, az 1994-es minisztériumi támogatása a rákövetkező két év MSZP-SZDSZ kormányzása alatt is változatlan maradt (MMA 1996, 1997b). Az állami források stabilitása kulcsfontosságú volt az Akadémia számára, mivel bevételük 99,9 százaléka ebből származott (MMA 1995b). Ez az adat pontosan demonstrálja, hogy hiába alkották az MMA-t a saját területükön elismert, a szimbolikus és gazdasági hierarchiák csúcán lévő alkotók, így is kiszolgáltatottak maradtak az uralkodó elitfrakciókhoz kapcsolódó államapparátusoknak.

Ezt a kiszolgáltatottságot az 1990-es években a kiadások felől igyekezett mérsékelni az Akadémia azzal, hogy feladva az addig bérelt helyiségét, saját székházat építtetett. Az építkezést egyrészt az 1990-es évek elejének bőkezű állami támogatásai, másrészt Makovecz Imre építész-praxisa tette lehetővé. Nem ez volt az első, sem az utolsó alkalom, hogy Makovecz építészeti és akadémia-szervező tevékenysége összekapcsolódott. Az MMA főtitkárát,

Kováts Flóriánt Makovecz először a Sevillai Világkiállításra tervezett pavilonjának a sajtó- és marketingfeladataira alkalmazta, majd innen került át az Akadémiához (Kováts: Kultúra napszámosa), és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Makovecz és tanítványai által tervezett piliscsabai kampuszára is számos programot szervezett az Akadémia (Maróth 2021).

A székházépítés az MMA-t egyszerre kecsgettette a pénzügyi mozgáster növekedésével és azzal, hogy ezáltal egy komolyabb intézménynek tűnhetnek. Az új székházat Makovecz tervezte, nem csak az Akadémiának, hanem saját és tanítványai építéstudiójának is, amit egyszerre motivált az erőforrások szükségessége és a közösségben való hit. A kollektív építkezést – amiben az Akadémia tagjai dísztermük mennyezetének festésével vettek részt – a Makovecz más építkezéseiben is alkalmazott kalákázás közösségteremtő erejének felismerése, idealizálása és ezen keresztül a népi építészet egy formájának megidézése is motiválta (Beke 1996). Azonban a bérleti díj-fizetés anyagi terhének felszámolása egy új, személyi függést is létrehozott: innentől elképzelhetlenné vált az MMA Makovecz nélkül. Míg korábban az Akadémia anyagilag volt kitett, az új, Makovecz tervein, önkéntes tervezőmunkáján és a hozzá kapcsolódó stúdiókkal való együttélésen alapuló székházzal az intézmény léte elnöktől vált függővé.

Az apolitikus finanszírozástól a politikus finanszírozatlanságig: két vita összevetése

Az 1990–2000-es évek fordulóján az MSZP-SZDSZ kormányok alatt az MMA-t két, az állami finanszírozás körül forgó vita is érintette, melyek segítségével feltárhatjuk az intézmény változó morális gazdaságát. Az első vita 1996–1997-ben zajlott, amikor az államapparátus a poszt szocialista kultúrafinanszírozás főirányának megfelelően az MMA támogatását is megpróbálta pályázati alapra helyezni, míg a második, 2003-as vitában az MMA utasította vissza az állami forrásokat. Azaz a két vita tétje épp az ellenkező pont, de közös bennük, hogy egyik sem pusztán az Akadémia belső viszonyaiból, hanem a versengő elitfrakciókhoz való kötöttségéből fakadt.

Az első vita 1996 novemberében robbant ki, amikor az MMA realizálta, hogy az előző évekkel ellentétben a következő évi központi költségvetésben nincs nevesítve az intézmény támogatása. Az addigi támogatási forma visszaállítását kérő

levelükre (Makovecz 1996a) másnap érkezett válasz az akkori művelődési és közoktatási minisztertől, Magyar Bálinttól, aki kifejtette, hogy 1997-től a minisztérium nem nevesítve, hanem egy, a „szellemi élet képviselőiből” álló grémiumon keresztül támogat kulturális szervezeteket (Magyar 1996). Bár ez a modell hasonlított az MMA által is hirdetett kultúrafinanszírozáshoz, azonban az Akadémia a támogatásosztásnak alanya, és nem pedig tárgya kívánt lenni. Magyar Bálint levelének utolsó bekezdései azonban rögtön felülírják a szakmai testület autonómiájáról szóló korábbi állításait, mivel – nem egy szakmai grémiumra, hanem saját esztétikai-politikai döntésére hagyatkozva – azt írta Makovecznek, hogy az „Akadémia szellemi tekintélye a biztosíték arra, hogy a Magyar Művészeti Akadémia 1997-ben legalább olyan támogatásban részesül, mint az idén” (Magyar 1996). Az 1997-es finanszírozás stabilizálása ellenére Makovecz viszontválaszában a finanszírozás kérdését visszakötötte a versengő akadémiákhoz, azt írva, hogy az államapparátus lépését a „művészeti akadémiák körül kialakult politikai ellentétek csöndes, de következetes elmélyítésének tartom” (Makovecz 1996b).

Az állami források visszautasítását hozó 2003-as vita ennél még közvetlenebbül a versengő elitfrakciók küzdelmébe kapcsolódik, mivel itt a kiindulás nem is egy állami közpolitika változása, hanem a 2002-es választások eredménye volt, melyet elvesztett az MMA-val szoros, de nem felhőtlen kapcsolatban lévő FIDESZ-kormány. A választások után Makovecz Imre úgy ítélte meg, hogy az új kormánytól morálisan elfogadhatatlan állami támogatást igénybe venni. Míg az első vita az Akadémia közvetlen anyagi biztonságának veszélybe kerüléséből fakadt, a második esetében a tágabb politikai környezettel való elégedetlenség vezetett az intézmény anyagi biztonságának kockáztatásához. Mindkét vitában a morális értékrendszerek kapcsolódtak össze a finanszírozási kérdésekkel, azonban az első esetben az Akadémia morális pozíciója az állandó állami finanszírozásra való jogosultságát, a második esetben ennek a visszautasítását támasztotta alá.

A két vita eltérő terepeken is zajlott. Az állandó állami támogatás biztosításának 1996-os kudarca után (Makovecz 1996c) az MMA a nyilvánosság elé terelte a vitát és nyílt levelet adott ki, amiben tiltakozott az ellen, hogy a kiválóságokat tömörítő szervezetet a versengő projekt-logikába kényszerítik (Magyar Nemzet 1997). Ez az érvelés nem a posztzocialista kultúrafinanszírozás általános kritikája, hanem az Akadémia kiválóságának

demonstrálása felé mutatott, összekötve esztétikai értékítéleteket és a finanszírozási rendszereket. A nyílt levél szembe helyezte az MMA-t, ami „köz-tiszteletben álló, alkotó emberek társasága, akiknek jelenléte és tevékenysége fontos a magyar társadalom számára”, a „Kőbányai Sörgyár fúvószenekarával” (MMA 1997c), azaz szembe állította az egy pályázati rendszerbe kerülő elit- és populáris kultúra-szereplőket. Emellett a nyílt levél az MMA finanszírozásának változását azonnal visszacsatolta a két akadémia versengésére, amikor azt írta, hogy ezzel a „politika a magyar művészet alkotóinak és alkotásainak rangsorolására vállalkozott, ami nem egyéb, mint erőfitogtatás és politikai diszkrimináció” (MMA 1997c).

Az Akadémia és az államapparátus közt zajló 1996-os vitával szemben a 2003-as konfliktus az MMA-n belül zajlott. Azt, hogy az MMA-nak vissza kellene utasítania az állami forrásokat, az Akadémia elnökségi ülésén vetette fel Makovecz, aki „indoklasként az országot jelenleg kormányzó vezetők, köztük a kulturális miniszter politikai szerepvállalásának, erkölcsi magatartásának elítélendő voltát hozta fel” (MMA 2003). Azonban Makovecz álláspontját az ülés résztvevői közül senki sem támogatta; mivel úgy érveltek, hogy: (1) az MMA nemzeti küldetést tölt be, ezért az azt újraelosztó kormányzattól függetlenül az MMA jogosult az adófizetők pénzére; (2) az 1998–2002 közti kormányzat alatt is érték sérelmek az MMA-t, mégsem utasították vissza a támogatását; (3) az állami támogatások visszautasításával az Akadémia elveszítheti a „politika felett állását”; (4) a lépésnek nincs demonstratív ereje, mivel minisztériumi támogatásról nem politikusok, hanem az államigazgatás dönt. Az elnök és az elnökség közti egyet nem értés miatt a döntést elhalasztották, és a következő hetekben számos alternatív terv is született (például az, hogy az igazi politikai konfrontáció az állami források ambiciózusabb igénylése lenne) (MMA 2003). Azonban Makovecz az MMA történetét addig uraló anyagi kényszereket is tagadva ragaszkodott az álláspontjához és azt írta, hogy „A létező nem pénz, hanem kurázi kell” (Makovecz 2003a). Ez a ragaszkodás döntéshelyzetbe hozta az elnökség tagjait, hogy az állam vagy a Makovecz által biztosított infrastruktúrát választják, mert a kettő már nem tűnt többé összeegyeztethetőnek. A Makovecz-vezette színházépítésbe kódolt személyi függés aktiválódott, mivel Makovecz anyagi érveket is felvetett: nem csak azt, hogy lemond az elnökségről (ami kiterjedt kapcsolatrendszerének elvesztésével is járt volna),

hanem azt is, hogy az MMA székháza is veszélybe kerül. „Mi lesz a kerttel, a Makona Egyesülés és az Ak[adémia] viszonyával, az átjárással, egy barátság-talan és széteső viszonyal. Meggondolatlan voltam, amikor építettem az Ak[adémiá]nak is” – írta ekkor (Makovecz 2003b).

Makovecz érvelése senkit, ám fenyegetése mindenkit meggyőzött és az elnökség jóváhagyta az állami források visszautasítását. Az Akadémia tagsága már csak a pályázati határidő lejárta után tudta meg ezt az intézmény működését teljesen átalakító hírt, amit Makovecz úgy kommentált, hogy „a teljes szellemi önállósághoz [...] hozzátartozik egy olyan típusú szemléletváltozás, amelyet pénzügyben úgy tudnék megfogalmazni, hogy az önkéntes adományokból és a saját magunk erejéből ha fenntartjuk magunkat”. Majd így folytatta: „Ha ma egy szellemileg orientált csoport, mint amilyen a Magyar Művészeti Akadémia, valóban szembe akar nézni azzal a világgal, [...] akkor ettől a bizonyos pénztől átmenetileg függetleníteni kell magunkat, mert amennyiben ez nem sikerül, akkor a kollektív tudattalanban egy elkötelezettséget hordoz a magatartásunk” (MMA 2003). Az elnökséghez hasonlóan a tagság körében is ellenkezést kiváltó döntés mellett érvelve Makovecz összekapcsolta a szellemi függetlenséget a művészetivel, és eredeti indoklását átalakítva már arról beszélt, hogy az állami forrásoknak ez a visszautasítása nem pusztán a nyugatos/piacliberalizáló elitblokk kritikája, hanem a nemzeti protekcionista is, amely köztestületi státuszt ígérve, de azt meg nem adva becsapta az Akadémiát (MMA 2003).

A két finanszírozásról szóló vita nemcsak az Akadémia tagjai közt csapódott le eltérő módon, hanem különbözőképpen formálta az intézmény jövőjét is. Az 1996–1997-ben a minisztériummal folytatott vita nem változtatta meg az MMA pénzügyi helyzetét, de megerősítette az intézmény vezetőit abban, hogy a működésük a köztestületi státusz nélkül kitett az állami politikáknak. Ez megszilárdította azt a gondolatot, hogy a köztestületiség nem pusztán az intézmény elismertsége és közpolitikákra való hatása, hanem az anyagi létük és fennmaradásuk miatt fontos. Így az 1996–1997-es vita közvetett módon, de hozzájárult ahhoz, hogy a nemzeti/protekcionista elitfrakció 1998-as kormányra kerülése után az Akadémia újult erővel lobbizzon a köztestületi státuszért. Ezzel szemben a 2003-as vitának közvetlen anyagi vonzatai lettek, mivel az Akadémiának már abban az évben egy 9 milliós forintos lyukat kellett betömnie költségvetésében.

Ez a helyzet egyszerre hozta el az intézmény anyagi sérülékenységét és eladósodását, illetve hozta közelebb ahhoz a nemzeti protekcionista elitfrakcióhoz, melynek gazdasági részétől az elmaradó állami bevételek pótlását, politikai részétől pedig a fenntarthatatlan finanszírozási helyzetnek a köztestületi státusz létrehozásán keresztüli megoldását remélte.

Az MMA kezdeti finanszírozását és az állami támogatások körül kibontakozó két vitáját áttekintve megfogalmazható, hogy (1) az MMA finanszírozása a kezdetektől összekapcsolódott a köztestületi státuszért folytatott küzdelemmel, és a finanszírozási bizonytalanságok mind ennek fontosságáról győzték meg az akadémikusokat; (2) az MMA morális gazdasága dinamikusan, a társadalmi-gazdasági körülmények függvényében, de azokat nem pusztán tükrözve változott: így lehetett az Akadémián belül állami finanszírozásnak az MSZP-SZDSZ kormányok alatt pár év különbséggel is ellentétes a megítélése; (3) az MMA-nak az állami forrásoktól való függetlenedési kísérlete egy új függést hozott létre a nemzeti protekcionista elitblokktól. Mivel állami forrásoktól való függetlenedése nem volt fenntartható, így az Akadémia jövője attól vált függővé, hogy ez az elitblokk hatalomra jut-e és köztestületté teszi-e az intézményt. Így paradox módon az állami források visszautasítása egy, az állami forrásoktól való új függést készített elő.

Konklúziók

A Magyar Művészeti Akadémia története nem érthető meg a tágabb politikai-gazdasági környezet nélkül. Az MMA első évtizedét áttekintve ez a tanulmány megmutatta, hogy bár az intézmény univerzális művészeti célokat tűzött ki maga elé, működése a kezdetektől fogva a rendszerváltás utáni elitfrakciók küzdelmébe ágyazódott. Így az intézmény története egyben a rendszerváltással járó világgazdasági visszakapcsolódás elitkulturális aspektusának története is.

Az MMA és a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia versengésének elemzése megmutatta, hogy az Akadémia alapításától kezdve a nemzeti protekcionista elitblokk szövetségét kereste. A kudarcos köztestületté válási kísérletek azonban arra is rávilágítottak, hogy a vizsgált időszakban nem jött létre annak a megértése, hogy az Akadémia hogyan járulhatna hozzá az elitblokk hegemoniájának kultúrán keresztüli fenntartásához és újratermeléséhez. Mivel az intézmény működéséhez szükséges

erőforrások a versengő elitfrakciók által működtetett államtól függttek, az MMA nem egyenlő félként, hanem alárendelt módon kapcsolódott a nemzeti protekcionista elitfrakcióhoz. Az MMA állami támogatásokért folytatott küzdelmén és az erről szóló vitáin keresztül láthatóvá vált, hogy a köztestületi státusz szimbolikus ereje és a finanszírozás anyagi kényszerei összefonódtak és alapvetően formálták a versengő elitblokkokba ágyazódott művészeti akadémiák szembenállását. A kettős, versengő elitblokkokba ágyazott akadémia-alapításból is következett, hogy a politikai kockázatok miatt az MMA nem vált köztestületté. Ez egyrészt azzal járt, hogy az Akadémia finanszírozása két évtizeden át bizonytalan, az elitblokkokhoz kötődő államapparátusoktól függő maradt. Másrészt, a bizonytalan finanszírozás az MMA minden csalódása ellenére is megszilárdította az intézmény elköteleződését a nemzeti protekcionista elitblokk iránt, mivel csak ettől remélhette a stabilitást jelentő köztestületi státuszt. Azaz, az anyagi függés és a versengő elitfrakciókba való beágyazottság az MMA története során kölcsönösen hozták létre egymást.

Az MMA nemcsak az állami támogatásokat, hanem a Széchenyi Akadémiával való kapcsolatát is eltérően kezelte a különböző időszakokban. Az MMA történetének ilyen, az intézmény társadalmi beágyazottságát, politikai és gazdasági szövetségeit, morális gazdaságát és dinamikusán változó önképét figyelembe vevő elemzés nemcsak az intézmény posztoszocialista átmenetbe ágyazott első évtizedének megértéséhez szükséges, hanem elengedhetetlen ahhoz is, hogy az Akadémia 2011-es köztestületté válását ne pusztán az Orbán-rendszer belső hatalmi logikájából vezessük le, hanem az azt megelőző „meghatározott és esetleges történelmi folyamatait” (Roseberry 1989:168) felől értsük meg.

Felhasznált szakirodalom

- Andrásfalvy Bertalan 1993 *Levél Makovecz Imrének, 1993 január*. Nemzeti Művészeti és Kulturális Kapcsolatok Alapítványa [NMKKA].
- Barna Emília – Madár Mária – Nagy Kristóf – Szarvas Márton 2019 Dinamikus hatalom. Kulturális termelés és politika Magyarországon 2010 után. *Fordulat*, 26:225-251.
- Beke Márton 2016 Makovecz Imre – A közösség drámája. *Magyar Művészet*, 4. 1:81-89.
- Bourdieu, Pierre 1983 The Field of Cultural Production, or: The Economic World Reversed. *Poetics* 12. 4–5:311–356.
- Bóday Pál Péter 1995 Rózsák háborúja? Beszélgetés Zelnik Józseffel, a Magyar Kulturális Szövetség elnökével. *Magyar Hírlap*, 12. (1995.12.02.)
- Bohle, Dorothee – Greskovits, Béla 2012 *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Ithaca/London, Cornell University Press.
- Crehan, Kate 2002 *Gramsci, Culture, and Anthropology*. University of California Press, Berkeley.
- Éber Márk – Gagyí Ágnes – Geröcs Tamás – Jelinek Csaba – Pinkasz András 2014 1989: Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. *Fordulat*, 21:10-63.
- Erhardt Gábor 2018 Interjú Dévényi Sándorral. *Országépítő*, (29.) 4:7-17.
- Esanu, Octavian 2021 *The Postsocialist Contemporary*. Manchester, Manchester University Press.
- Fekete György 1992 *Levél Makovecz Imrének, 1992. június 15*. NMKKA.
- Fekete György 1993 *Levél Makovecz Imrének, 1993. július 21*. NMKKA.
- Fekete György 1993 *Levél Makovecz Imrének, 1993. július 21*. NMKKA.
- Fekete György 2019 *Haza felé. Számadás a vándorútról*. MMA Kiadó, Budapest.
- Ferch Magda 2017 „Tisztelet, hála és szégyenkező önvád” A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia huszonöt éve. In Ferch Magda szerk. *Huszonöt év. A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia története*. Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Budapest.
- Gagyí Ágnes – Szarvas Márton 2016 Válság, művészet és politikai aktivizmus – ma. A kortárs kulturális mező újrapolitizálódásának társadalmi környezete. *Eszmélet*, (28.) 112:111-133.
- Gagyí Ágnes 2014 Az antipopulizmus mint a rendszerváltás szimbolikus eleme. *Fordulat*, 21:298-316.
- Gagyí Ágnes 2018 *A válság politikái*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Gagyí, Ágnes – Slačálek, Ondřej eds. 2022 *The Political Economy of Eastern Europe 30 years into the 'Transition'*. Palgrave Macmillan, 115-131.
- Geröcs Tamás 2021 *Magyarország függő fejlődése globális történelmi perspektívában*. Napvilág Kiadó, Budapest.

- Geröcs, Tamás – Gagy, Ágnes 2022 Reconfiguring Regimes of Capitalist Integration: Hungary Since the 1970s. In Gagy, Ágnes – Slačálek, Ondřej eds. *The Political Economy of Eastern Europe 30 years into the 'Transition'*. Palgrave Macmillan, 115-131.
- Gyurkovics Tibor (év nélkül, cím nélkül) [Kézirat a Magyar Művészeti Akadémiáról]. NMKKA.
- Gyurkovics Tibor 1997 *Beszéd az MMA alapításának 5-dik évfordulóján*. NMKKA.
- Kodolányi Gyula 2017 *Keddi kaleidoszkóp – Kodolányi Gyula író, költővel Kulin Ferenc beszélget*. <https://www.youtube.com/watch?v=KRZfPdpf2Ns>
- Kováts Flórián 1992 *Levél Gyurkovics Tibornak, 1992. november 7.* NMKKA.
- Kováts Flórián 1994 *Levél a Nemzeti Kulturális Alap igazgatóságának, 1994. december 31.* NMKKA.
- Kováts Flórián 2007 *A mi rendszerünk*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- Kováts Flórián 2011 *Mértékadó közösség*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- Köztársaság 1993 Lapító alapítók. *Köztársaság*, 16:15-16 (1993.04.23.)
- Kulin Ferenc 2020 *A szerző interjúja Kulin Ferencel*. 2020. június 9.
- Lőcsei Gabriella 1997 Hetvenketten, harmincöt Kossuth-díjjal. Öt éves a Magyar Művészeti Akadémia. *Magyar Nemzet*, 9. (1997.01.20.)
- Magyar Bálint 1996 *Levél Makovecz Imrének, 1996. november 15.* NMKKA.
- Magyar Nemzet 1997 A Magyar Művészeti Akadémia nyílt levele. „Politikamentes finanszírozást”. *Magyar Nemzet*, 3. (1997.01.08.)
- Makovecz Imre 1992a *Levél Gábor József államtitkárnak, 1992. május 15.* NMKKA.
- Makovecz Imre 1992b *Levél Bakos István főosztályvezetőnek, 1992. június 18.* NMKKA.
- Makovecz Imre 1992c *Levél a Szerencsejáték Alaphoz, 1992. július 9.* NMKKA.
- Makovecz Imre 1993 *Levél Mádl Ferencnek, 1993. június 24.* NMKKA.
- Makovecz Imre 1996a *Levél Medgyessy Péternek, 1996. november 14.* NMKKA.
- Makovecz Imre 1996b *Levél Magyar Bálintnak, 1996. november 26.* NMKKA.
- Makovecz Imre 1996c *Levél Medgyessy Péternek, 1996. december 2.* NMKKA.
- Makovecz Imre 2003a *Levél Mezei Gábornak, 2003 február.* NMKKA.
- Makovecz Imre 2003b *Levél Mezei Gábornak, 2003 február.* NMKKA.
- Maróth Miklós 2021 *A szerző interjúja Maróth Miklóssal*. 2021. szeptember 7.
- MKM 1994 *Megállapodás a Művelődési és Oktatási Minisztérium és a Magyar Művészeti Akadémia között, 1994. március 31.*
- MMA 1992a *Közgyűlési jegyzőkönyv, 1992. április 29.* NMKKA.
- MMA 1992b *Alakuló közgyűlési jegyzőkönyv, 1992. január 31.* NMKKA.
- MMA 1992c *Közgyűlési jegyzőkönyv, 1992. december 16.* NMKKA.
- MMA 1993a *Vita az akadémiai törvényről, 1993. május 20.* [hangfelvétel] NMKKA.
- MMA 1993b *Törvényelőkészítő szerződés, 1993. május 6.* NMKKA.
- MMA 1992a *Részletes közgyűlési jegyzőkönyv, 1992. április 29.* NMKKA.
- MMA 1994 *Az 1994. évi közgyűlés dokumentumai.* NMKKA.
- MMA 1995a *Molnár Tamás előadása: Baloldal - jobboldal a művészetben, 1995. november 30.* NMKKA.
- MMA 1995b *Dokumentumok az 1995. február 25-i közgyűlésére.* NMKKA.
- MMA 1996 *A Magyar Művészeti Akadémia 1995. évi gazdálkodása.* 1996. február 29.
- MMA 1997a *Részletes közgyűlési jegyzőkönyv, 1997. február 22.* NMKKA.
- MMA 1997b *A Magyar Művészeti Akadémia 1996. évi gazdálkodása.* 1997. február 20.
- MMA 1997c *Nyílt levél a nyilvánosságához, 1997. január 7.* NMKKA.
- MMA 2003 *Emlékeztető a 2003. február 5-i elnökségi üléséről.* NMKKA.
- MMA 2003 *Részletes közgyűlési jegyzőkönyv, 2003. március 1.* NMKKA.
- Nagy Kristóf – Szarvas Márton 2021 *Morals of Precarity: Artistic Trajectories under the Orbán Regime of Hungary. Comparativ*, (31.) 2:217-230.
- Nagy Kristóf 2014 *A Soros Alapítvány képzőművészeti támogatásai Magyarországon: A nyolcvanas évek második felének tendenciái. Fordulat*, 21:192-215.
- Páskándi Géza [1992] 2002 *Művészet és akadémia, vagy akadémiai eszme*. In Kováts Flórián – Nagy Franciska szerk. *Az első tíz év. A Magyar Művészeti Akadémia Emlékkönyve 1992–2002*. Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 6-7.

- Pótó János 1994 Harmadik nekifutásra. A Magyar Tudományos Akadémia „átszervezése”, 1948–1949. *Történelmi Szemle*, 36:79-110.
- Poulantzas, Nicos 1979 *Fascism and Dictatorship: The Third International and the Problem of Fascism*. Verso, London.
- Praznik, Katja 2021 *Art Work: Invisible Labour and the Legacy of Yugoslav Socialism*. Toronto, University of Toronto Press.
- Roseberry, William 1989 *Anthropologies and Histories: Essays in Culture, History, and Political Economy*. Rutgers University Press, New Brunswick.
- Sebők Miklós 2019 *Paradigmák fogságában. Eliték és ideológiák a magyar pénzügyi kapitalizmusban*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Szelényi Iván – Konrád György 1989 *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Silver, Beverly – Slater, Eric 1999 The social origins of world hegemonies. In Arrighi, Giovanni ed. *Chaos and governance in the modern world system*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 151-216.
- Thompson, E. P. 1971 The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. *Past & Present*, 50:76-136.
- Verdery, Katherine 1999 *The Political Lives of Dead Bodies*. Columbia University Press, New York.
- Vitányi Iván 1993 *Öt meg öt az tizenhárom*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Zelnik József 2017 *Prométheusz udvartartása*. Ökotáj Kiadó, Budapest.